

Znova in znova: zakaj nas Antigona noče pustiti pri miru?

Karlo Pavlovič, karlo.p1998@gmail.com

Gregor Moder: *Antigona: esej o Heglovi politični filozofiji*, Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2023

Številni članki, eseji, knjige, gledališke igre in filmske priredbe z različnih perspektiv so skozi stoletja preoblikovali in reinterpretirali mit o Antigoni. Ta seveda ni bil tuj niti filozofom, saj s svojimi močnimi političnimi izjavami vedno ponuja prostor za razmislek – razmislek o razlikah med spoloma, političnem aktivizmu, podnebnih spremembah. Zdi se celo, da ima Slovenija prav posebno fascinacijo nad mitom o Antigoni in njegovim neizprosnim vztrajanjem v zahodnem svetu. Med najbolj znanimi misleci, ki so se ukvarjali s to starodavno, in vendar vedno aktualno zgodbo, sta zagotovo filozofa Alenka Zupančič in Slavoj Žižek.

Ampak vprašanje še vedno ostaja neodgovorjeno: zakaj nas Antigona še vedno preganja? Zakaj nam ta mit ne da miru? Kaj točno v samem mitu vztraja in nas nenehno sili, da ga znova in znova beremo ter interpretiramo? Menim, da Gregor Moder s svojim konkretnim pristopom k analizi mita morda odpira nova vrata razumevanja. Kar Modrovo knjigo razlikuje od številnih drugih interpretacij Antigone, je njeno prebiranje skozi heglovsko lečo na prefinjen način; Heglov pristop, čigar branje Antigone, kot piše sam Moder, predstavlja veliko več kot zgolj interpretacijo mita, nam služi kot konceptualni okvir za branje težav, ki nas doletijo v nekem obdobju. Še pomembnejše pa je Modrovo osredotočanje na Antigono s strukturnega stališča, kar jasno poudari že v uvodnem delu knjige. Mit sam po sebi ne ponuja nikakršnih odgovorov na probleme, ki so značilni za našo dobo, od podnebnih sprememb do vojn in nestabilnosti, preprosto ponuja nekaj, kar je skoraj nasprotno; opozarja nas na te probleme in nakazuje, da je odgovor nekaj, do česar ne bomo nujno prišli. Edina stvar, ki jo Antigona lahko naredi, je, da nam pokaže, »kaj sploh pomeni, da se neka človeška doba konča, kako je mogoče misliti človeško dobo kot nekaj, kar nastopa znotraj svetovne zgodovine in česar propad je obenem tudi motor zgodovinskih sprememb, ter navsezadnje, ali je nemara v izrazih starega sveta kljub vsemu mogoče formulirati obljubo novega« (15). Antigona je, in to bomo podrobneje opisali v nadaljevanju, na neki način tukaj zato, da ostane, in to zato, da lahko skozi njene oči gledamo v

razpoke na površju sveta. Te razpoke niso globlje skrivnostne luknje, ki bi vodile do zapletenejših težav; problem je prav tam, na sami površini – v sami strukturi. Površina sama je namreč strukturirana z luknjo kot svojo konstitutivno lastnostjo.

V prvem poglavju Gregor Moder pripravi teren za nadaljnjo vsebino; moč heglavske dialektike nam omogoča analizirati zgodbo o Antigoni ne tako, kot da smo mi agens, opazovalec, ki mu je predstavljena dihotomija, razcep, oziroma kot da smo sposobni izbirati med božjim in človeškim zakonom, med Kreontom in Antigono; ampak tako, da dobimo vpogled v ta razcep kot ključni del celotnega mita, saj »Hegel zapiše, da je že bistvo pravne samo razcepljeno, in sicer na človeški in božji zakon; vsa drama *Antigone* se za Hegla namreč odvija v tem razcepu« (36). Heglova etična (»pravna«) substanca torej ni skladna sama s seboj, ne ustreza povsem svojemu lastnemu okviru koordinat.

Antigona seveda ponuja obilico interpretacij na vrsto zanimivih tem – ena od njih je nedvomno problem spolne razlike. Na nek način, kot skuša razložiti Moder, je Antigona zgodba prav o tej razliki, o Kreontu kot moškem in Antigoni kot ženski. Gregor Moder nadalje poudarja, da je eno od glavnih načel mita o Antigoni problem razlike med spoloma *kot* problem heglavskega pojmovanja razcepa samega. V tem smislu je nekaj, kar resnično vztraja v tem mitu, ravno grožnja, ki jo Antigona predstavlja Kreontu, ne le zato, ker ne bi ubogala njegovega zakona, naj ne pokoplje brata, da bi se nekako formalno poslovila od njega, ampak tudi preprosto zato, ker je ženska. To, kar naredi Antigono vztrajno pomembno v naši zgodovinski dobi, kot Moder primerno pove skozi Hegla, je dejstvo, da mita ne moremo analizirati konkretno niti z Antigonine perspektive (kot glas božjega zakona) niti s Kreontove (ki predstavlja glas človeškega zakona in polisa) ter izbirati, kateri je »bistven«. Pravzaprav: »Tako v Antigoni kot v Kreontu je izražen razcep med obema zakonom, in prav vztrajanje razcepa v posameznih delih je jedro Heglovega branja« (45). Ta antagonizem, pravi Moder, nam omogoča razumeti Antigono kot vpogled v nemožnost čiste avtentičnosti ali *absolutne* izbire. Kot rečeno, na prvi pogled bi lahko Kreontovo plat zgodbe brali kot referenco na božji zakon, Antigono stališče pa kot delovanje v imenu človeškega zakona,

vendar povsem očitno deluje tudi na področju človeškega zakona (»storila sem in ne tajim«, pravi, kar nikakor niso besede skromne, pobožne deve), tako je tudi Kreonova skrb samo na videz usmerjena izključno v državni interes, saj je v resnici njegov problem bistveno zaznamovan s sorodstvenimi razmerji (do sina in naslednika, do sorodnice in bodoče snahe, do sorodnika in razkrajajočega se trupla, do razlike med moškim in žensko). (45)

V drugem poglavju, »Polis in ojkos, vojna in smrt«, Moder poda podrobno analizo in primerjavo med polisom in oikosom, ali z drugimi besedami, med politiko in družino. Ponovno, v heglovski maniri, vztraja pri neizčrpni povezanosti teh dveh elementov,

njunem »namenu«, ki se lahko razkrije le skozi njuno skupno prizadevanje. Z referencami na Heglovo *Enciklopedijo filozofskih znanosti* in *Fenomenologijo duha* se Moder vključi v zanimivo debato o razmerju med življenjem in smrtjo ter o povezavah med njima. S sklicevanjem na Heglov razmislek o vojni povezuje pomembne točke, da bi razumeli, zakaj se Antigona vedno znova vrača k nam, zakaj vztrajamo pri interpretaciji tega mita. V tem kontekstu se Moder nanaša na Kanta in Hegla in pravi, da v nasprotju s Kantom Hegel seveda zavrača idejo o samogibanju zgodovine v nekakšno kozmopolitsko večnost, enotnost svetovnih državljanov, ampak – in to je bistvena točka, ki jo Moder poudarja – »problem sploh ni v pojmu kozmopolitskega človeštva (ali večnega miru) kot cilja zgodovine, temveč dosti bolj v ideji, da se je do tega cilja mogoče prebiti z namernimi dejanji« (70). Zato je povsem jasno, da ima *kontingenca* pomembno vlogo v zgodovinskih gibanjih. Na nek način, če Modrovo stališče vzamemo resno, bi lahko rekli, da se pravemu dejanju oziroma tistemu, kar je resnično prav, lahko približamo *naključno*. Lahko bi rekli, da cilj kot cilj nikoli ne more biti niti neposreden niti dosegljiv z neposrednim namenom ali načrtovanjem, temveč izhaja iz nepredvidljivosti in naključnosti, ki nastaja skozi proces zgodovinskih gibanj. V dialektičnem duhu, ki je prisoten skozi celotno knjigo, se kot bralci seveda ne moremo postaviti na eno ali drugo pozicijo, ampak nenehoma izkušamo prav ta radikalni razcep, ki ga skozi Heglovo branje najdemo v Antigoni.

V tem trenutku bi bilo povsem na mestu spomniti na neko drugo knjigo Gregorja Modra, *Hegel in Spinoza: substanca in negativnost*, v kateri se že v samem predgovoru nanaša na trenutek doseganja koncepta tako imenovane absolutne vednosti pri Heglu. Ključni vidik absolutne vednosti je, da ne predstavlja nekega osupljivega *crescendo* trenutka. Ne vsebuje odkritja neke prvobitne, zakopane Resnice – ne nanaša se na dokončnost in možnost resničnega spoznanja. Absolutna vednost se v bistvu nanaša na *konstitutivni razcep* (na univerzalni razcep, s katerim se soočamo skozi celotno Heglovo interpretacijo mita o Antigoni), torej na rez, ki je del samih tovarniških nastavitvev realnosti;

v absolutnem znanju se zavest ne nauči ničesar novega; ne pride do nove vsebine. Absolutno znanje ni mitična odprava razlikovanja med subjektom in objektom, med resnico in znanjem; ni sveti gral spoznanja, ni prerokovani trenutek neposredne in končne resnice, kjer konkretne besede izražajo konkretno bitje. Namesto tega je absolutno znanje jasno. Prav to je koncept temeljne nezdružljivosti v srcu resnice same. (Moder 12–13)

Na enak način nam Modrovo branje Antigone približa, kako stvari funkcionirajo *na način nefunkcionalnosti*, torej kako je morda prav ta nezdružljivost, nefunkcionalnost nekaj, kar je v jedru njenih *antinomij*.

Drugi pomembni dejavnik v tem pa tudi v naslednjem poglavju knjige je koncept pokopa. Že v uvodnem delu Moder z metaforo pokopa ponazori možnost spodobnega

pokopa neke dobe, torej da ni treba nenehno vztrajati pri oživljanju *statusa quo*. Če uporabim terminologijo Marka Fisherja; morda si lahko predstavljamo alternativo ravno v formalnem slovesu od sanj o kapitalizmu – »Morda le potrebujemo nekoga, ki ga bo pripravljen dostojno pokopati« (18). Gregor Moder povezuje celotno zgodbo o pokopu s Heglovim razumevanjem vojne in jasno je, da je prav pokop oziroma Antigonino vztrajanje pri pokopu svojega brata Polinejka proti Kreontovi volji in s tem pri tveganju lastnega življenja ena glavnih značilnosti tega mita.

Če bi se na kratko vrnili k zamisli o izbiri med Kreontom in Antigono ali vsaj k poskusu razmišljanja po dihotomnem sistemu, po sistemu božjega in človeškega zakona, bi se kmalu ujeli v isto past ignoriranja razcepa, ki je, kot rečeno, konstitutiven za oba. V naslednjem poglavju, »Družina, spolna razlika in oblast«, nam Moder razkrije, kako prav tega dejanja Polinejkovega pokopa preprosto ni mogoče zreducirati na to logiko, ki jo tudi slikovito razloži. Še več, Antigonino dejanje pokopa brata je »pravzaprav neherojsko, samo pobožna skrb do umrlega sorodnika« (76).

Pomembno je poudariti tudi analizo narave odnosa med bratom in sestro – Moder postavlja zanimivo vprašanje: »ali je bilo Antigonino dejanje sploh storjeno iz ljubezni (do družinskih članov); če bi šlo namreč za ljubezen, mar ne bi bila ljubezen do moža ali do otroka vsaj približno na isti ravni, če ne celo višje kot ljubezen do brata?« (77). Antigona družinskega odnosa ni obravnavala kot nekaj, kar ima enako vrednost za vsakega družinskega člana, ker je njen brat zanjo gotovo predstavljal nekaj več, nekaj, kar ji je na nek način zagotavljalo konsistentnost njene identitete. Tu Moder izpostavlja interpretacijo filozofinje Judith Butler, ki meni, da je to dokaz, da Antigone ne žene strast do družine, ampak to, kar sama imenuje »incestna ljubezen do brata« (nav. po Moder 78), kar dodatno potrjuje prvotno tezo, da je ideja o Antigoni kot glasnici božjega zakona sama po sebi nepopolna, nedosledna. Moder trdi, da je odnos med bratom in sestro poseben, ker v vsakem primeru med drugim »sestra niti ne preživlja brata (po njegovem mnenju nima vloge starša) niti mu ne rojeva otrok (po njegovem mnenju nima vloge žene)« (93).

V zadnjem poglavju, »Kako od-naredimo kaj z besedami?«, je posebej zanimiva analiza t. i. performativnosti. Pri tem se Moder ponovno sklicuje na Judith Butler, ki Antigonina dejanja vsekakor šteje za performativna. Po drugi strani pa Moder pravi, da če poslušamo, kaj ima Hegel povedati o performativnosti, je ta imanentno povezana s subjektivnostjo. Kaj to pomeni? Na primeru ustavnega monarha iz *Pravne filozofije* je razvidno, kako nekoliko otročji, arogantni izrek monarha »Tako hočem!« »doda obči vsebini subjektivno potrditev in jo natanko s tem naredi dejansko« (147). Ali ni ravno to tisto, kar počne Antigona? Vztraja pri pokopu svojega brata, ne zato, ker je to božji zakon, ker je to eno od pravil, ki jih nalaga njena dolžnost, ampak zato, ker »tako hoče«. Poudarjeno je tudi, da nas prav ta inherentna kršitev zakona, nekaj, kar je tako ali

tako prisotno tako v figuri Kreonta kot tudi v figuri Antigone, vrne k našemu naslovu; znova in znova. Zakaj? Prav zato, ker je Antigona tu, da jo beremo znova in znova, ne zato, da spoznavamo nove podrobnosti, ampak zato, da v *performativni* proces branja vnesemo to *subjektivno*, histerično dimenzijo (histerija kot kategorija radikalnega zavračanja interpelacije in družbeno-simbolnih norm), dimenzijo neodločnosti, skozi katero nenehno zavračamo ustaljene prakse. Takrat se bomo morda lahko približali misli, o kateri piše tudi Moder: pustimo, da naša doba formalno umre, dostojno jo pokopljimo in se prepustimo temu, kar sledi. Kot je rečeno v zaključku knjige: mogoče naše delovanje »sploh nikoli ne bo bilo imelo smisla, s čimer hočem reči, da mogoče tista prihodnost, v imenu katere delujemo, sploh ne bo nikoli nastopila« (160).

Butler, Judith. *Antigonina zahteva: sorodstvo med življenjem in smrtjo*. Prev. S. Tratnik, Študentska založba, 2009.

Moder, Gregor. *Hegel and Spinoza: Substance and Negativity*. Northwestern University Press, 2017. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/j.ctv47wbm6>.